

Alma Munk Kronik

Muslimer, jøder og kristne i samspil, dialog og på motorcykel.

Et feltstudie om interreligiøse foreninger i København

Keywords: Minoriteter, æstetik, dialog, *lived religion*, interreligiøsitet, religiøse foreninger, sameksistens.

Abstract This article explores and identifies an organized and collective type of (inter)religious movement, that evolves around coexistence and interreligious relations, expressing themselves through aesthetics, dialogue, motorcycles and/or music. It seeks to explore the concept religious coexistence, based on empirical studies of groups in Copenhagen that work with interreligious activities, dialogue and relations – Goldschmidts Musikakademi, Islamisk-Kristent Studiecenter and MuJu & Co. MC Danmark. I argue that these groups are examples of a type of interreligious *lived religion* drawing on theoretical perspectives from Meredith B. McGuire, Brian A. Jacobsen and Nancy T. Ammerman. Second, I find that the groups have similar understandings of religious coexistence as a form of knowledge. However, they differ in their methods of achieving it, using respectively verbal and non-verbal communication strategies, which I explain drawing on Sara Ahmed's affect theoretical framework.

Introduktion

FN indstiftede i 2017 "International Day of Living Together in Peace" for at sætte fokus på "the desire to live and act together, united in differences and diversity, in order to build a sustainable world of peace, solidarity and harmony" (un.org). Den bærende idé, som har rødder i FN's værdigrundlag, er, at vi skal skabe en "Culture of Peace", som skal forebygge og bekæmpe krig (UNGA 2007). Læser man videre i dokumenterne fremhæves særligt religiøs splittelse som det, vi skal overkomme for at opnå 'sameksistens', og interreligiøs dialog fremhæves som vejen dertil. Det rejser spørgsmålene om, hvilken sameksistens der stræbes efter, og hvad sameksistens er? "Culture of Peace" peger

Alma Munk Kronik (f. 1998), kandidatstuderende i religionsvidenskab ved Tværkulturelle og Regionale Studier på Københavns Universitet.

på en fredspraksis – hvordan kan en sådan praksis se ud? Denne problemstilling er kun blevet mere aktuel i lyset af den seneste udvikling i Mellemøsten, som også sætter sit præg i Danmark – særligt hos palæstinensiske, muslimske og jødiske minoriteter, men også i samfundsdebatten i medier og hos politikere. Dialogen og samarbejdet bliver sværere, som vi eksempelvis så til Brobyggernes Ramadanmiddag, hvor fremtrædende danske muslimer fandt det problematisk at dele bord med personer, som ikke tager afstand til Israels bombning af Gaza. Vigtigheden af forskning om interreligiøs og interetnisk kommunikation og relationer tager til. De seneste 10-20 år er der sprunget flere og flere initiativer op, som eksempelvis Brobyggerne, Islamisk-Kristent Studiecenter, Jødisk-Kristent-Muslimsk Forum, som alle baserer deres arbejde omkring verbal dialog, mens andre grupper som MuJu & Co. MC Danmark, Radiant Arcardia, Middle East Peace Orchestra og Goldschmidts Musikakademi arbejder med nonverbale elementer som fundament for deres praksis (Galal 2015).

Jeg vil i denne artikel argumentere for at forstå religiøs sameksistens som et levet, praktiseret fænomen, som skabes af aktører i samspil og i reaktion på det omliggende samfund. Med afsæt i feltarbejde og interviews præsenterer jeg, hvordan sameksistens forstås, praktiseres og kommunikeres blandt aktører i interreligiøse grupper i København. I samspil med Meredith B. McGuires, Nancy T. Ammermans og Brian A. Jacobsens forståelser af *lived religion* argumenterer jeg for, at denne bevægelse kan forstås som en reaktion på splittelse og religiøs diskrimination og som et eksempel på en ny organiseret type religionsdyrkelse. Jeg har fokus på deres motivationer, praksis, opfattelser og kommunikation af religiøs forskellighed og sameksistens. Her inddrager jeg Sara Ahmeds affektteoretiske begreber fra *The Promise Of Happiness* (2010a) til at belyse muligheder og begrænsninger i gruppernes kommunikation, i deres praksis, gennem objekter, sanser og følelser.

Metoder og materialer

Jeg har i perioder af 2022 og 2023¹ lavet feltarbejde hos tre grupper: Goldschmidts Musikakademi, Islamisk-Kristent Studiecenter (IKS) og MuJu & Co. MC Danmark (MuJu). De er alle placeret i København og forsøger på forskellige måder at fremme

1. Feltarbejdet og fire af de seks interviews var afsluttet før 7. oktober 2023 og bombningerne af Gaza.

interreligiøse og interetniske relationer og forståelse gennem eksempelvis kunst, musik, motorcykler eller dialog. I løbet af feltarbejdet har jeg lavet deltagerobservation af gruppernes kerneaktiviteter, samt seks løst- til semistrukturerede interviews med aktører i grupperne – ledere, initiativtagere og aktive medlemmer.

I mit feltarbejde har jeg besøgt grupperne og deltaget i deres 'kerneaktiviteter'². Hos MuJu består de af lørdagskørsel på motorcykel, hos Goldschmidts Musikakademi af musikundervisning og eventuelle koncerter³ og hos Islamisk-Kristent Studieceter af dialogmøde. I deltagerobservationen har jeg særligt været opmærksom på de sanselige aspekter af felten. Det knytter sig både til feltens karakter og til studiet af levet religion/*lived religion*, hvor materialitet og sanser typisk spiller en stor rolle. Antropolog Paul Stoller beskriver i *The taste of ethnographic things: The senses in anthropology* (1989) tilgangen som "A Return to the Senses" (Stoller 1989, 3) og forklarer, at den i højere grad inddrager materialitet og dennes indvirkning på menneskene i ens felt. Som dokumentation har jeg taget feltnoter både under og efter deltagerobservation og suppleret med billeder og videoer.

Igennem feltarbejdet har jeg mødt de informanter, der danner grundlag for studiets seks interviews, hvoraf tre af interviewene var med medlemmer af forskellig rangering fra MuJu, to med Goldschmidts Musikakademi, hvor jeg har interviewet en underviser og grundlæggeren og forstanderen af skolen, og et interview med et medlem og medgrundlæggeren af Islamisk-Kristent Studieceter. Alle interview-informanterne er mænd over 40 og minoritetspersoner, med hhv. jødiske eller muslimske baggrunde. De er aktive medlemmer af deres grupper, og tre af dem har været med til at grundlægge grupperne. Deres forskellige baggrunde og roller bidrager med forskellige lag og perspektiver på, hvordan det interreligiøse arbejde foregår og opleves forskelligt, samt hvilke motivationer der driver medlemmerne.

Dét, at alle informanterne er mænd over 40, kan have en betydning for studiet på den måde, at jeg ikke har adgang til eksempelvis unges og kvinders oplevelser af interreligiøst arbejde og praksis – man kunne forestille sig, at der kunne være andre referencerammer ift. Israel-Palæstina-konflikten, og hvordan den har påvirket dét at være minoritet i Danmark og interaktionerne mellem både minoriteter og mellem minoriteter og majoriteter. Eksempelvis ser vi en ny gruppe, Palæstinensisk/

2. Kerneaktiviteter forstås som centrale aktiviteter, der er hyppige hos gruppen og italesættes af medlemmerne som vigtige eller afgørende.

3. Deltagerobservation til Copenhagen Opera Festival på Den Røde Plads, august 2023.

Jødisk Alliance, som er opstået umiddelbart efter 7. oktober 2023, hvor unge såvel som gamle mænd og kvinder går sammen i dialog og storytelling for at skabe bedre relationer og forståelse mellem jøder og palæstinensere i Danmark og sammen skabe fundament og håb for fred og et frit Palæstina baseret på religiøs sameksistens (pers. kom. 2024). Derudover kan man forestille sig, at intersektionalitet kunne spille en rolle ift., hvad det betyder at være dobbeltminoritet eller at være religiøs eller etnisk kvindelig minoritetsperson. Pga. tidsbegrænsninger er disse vinkler ikke inkluderet i dette studie. Det sagt, er det interessant at udforske midaldrende mænds følsomhed og oplevelser af både diskrimination og sammenhold som basis for opstarten af disse grupper og foreninger.

Alle interviews har fokuseret på religiøs sameksistens, praksis og interreligiøst arbejde og samvær. Alle informanter har givet informeret samtykke og de informanter, som ikke ønskede at fremgå med navn, har fået et pseudonym.

Karakteristik af felten

Goldschmidts Musikakademi blev stiftet i 2011 af Henrik Chaim Goldschmidt. Det startede på forskellige skoler på bl.a. Nørrebro, men har siden 2018 haft egne lokaler i Nordvest. På skolen går der i dag 250 elever i skolealderen, og skolen har som målsætning, at 70 % af eleverne skal være børn med enten etnisk, religiøs minoritetsbaggrund, børn med diagnoser eller børn i udsatte positioner. Skolens filosofi er, at musikken er et særligt "livsforanderende" redskab for børn, idet den "forstærker evnen til at arbejde sammen på tværs" og giver dem en "følelse af tilhørsforhold" (goldschmidts.dk). På musikskolen undervises der gratis i instrumenter fra hele verden, som ellers sjældent udbydes på musikskoler i Danmark, f.eks. saz, darbuka og harmonika. Idéen er at blande religioner og kulturer og skabe "et forpligtende og tryghedsskabende fællesskab på tværs af religiøse, kulturelle og etniske forskelle og potentielle konfliktområder" (ibid.) og på den måde formindske konflikter.

Islamisk-Kristent Studieceter (IKS), også kaldet Center for Sameksistens, blev grundlagt i 1996 af en gruppe kristne og muslimer⁴. Det startede som et studieceter med idéen om, at kristne og muslimer skulle lære om hinandens religioner gennem dialog og fælles undervisning. De sidste mange år har teolog og

4. I IKS er der både sunni- og shiamuslimer, med et flertal af sunnimuslimer.

tidligere fængsels- og stiftspræst Lissi Rasmussen været forperson for gruppen (Fenger-Grøndahl 2021; ikstudiecenter.com). Siden er det blevet udvidet til flere grupper, herunder Etnisk Ressourceteam, som laver omsorgsarbejde på hospitaler, og Katalysator, som tilbyder praktisk hjælp og samtale til tidligere indsatte og unge, der vil ud af kriminalitet. Derudover tilbyder centeret at facilitere og “velsigne” tværreligiøse vielser, hvor imamer og/eller præster, som er medlemmer, udfører ceremonien (ikstudiecenter.com). Centeret er startet og drevet af privatpersoner, men flere af medlemmerne arbejder også som præst eller imam eller i organisationer, som fokuserer på etnicitet og religion. Deltagerne til dialogmødet, jeg deltog i, var akademikere og religiøse autoriteter: to imamer, en fængselspræst, en ansat i foreningen Folkekirken & Religionsmøde og akademikere fra forskellige discipliner (Feltnoter d. 4.10.23).

MuJu er “verdens første motorcykelklub med et initiativ, der demonstrerer, at muslimer, jøder og andre religiøse og etniske minoriteter kan indgå i aktiviteter, der bygger på tværkulturel dialog, gensidig forståelse, fred, samvær og motorcykler” (muju.dk).⁵ Klubben blev stiftet i 2019 af Dan Meyrowitsch og Sohail Asghar. Klubben er opbygget som en traditionel motorcykelklub, styret af valgt ledelse (en præsident, en vicepræsident m.m.) og er registreret hos Bikerfonden (ibid.). Gruppens demografi var i 2022 mænd⁶ mellem 40-60 år, mange med akademisk baggrund og blandet jøder, muslimer og ‘andet’. Deres primære aktivitet er lørdagskøreture, hvor de nogle gange inviterer gæster, f.eks. politikere eller religiøse autoriteter, men de deltager også i f.eks. ramadanmiddage i hinandens hjem og demonstrationer (ibid.).

5. Det skal nævnes, at der findes en anden interreligiøs interetnisk MC-gruppe, The Holy Land Bikers, som blev grundlagt i 2016 og fokuserer på muslimske og kristne relationer.

6. Ifølge traditionen i MC-kulturen oplyser man ikke, hvor mange medlemmer der er i gruppen. Jeg spurgte samtlige informanter, som alle nægtede at besvare netop dette spørgsmål. På lørdagskøreturen, jeg var med på, var der otte deltagere. Ud fra billeder på deres Facebookside vil jeg anslå, at der er omkring 15-20 medlemmer.

Lived religion

Jeg trækker i denne artikel på Nancy T. Ammermans, Meredith B. McGuires og Brian A. Jacobsens forståelser af *lived religion* samt Sara Ahmeds affektteori fra bogen *The Promise of Happiness* (2010a). Disse forskere har bl.a. det tilfælles, er de mener, at der er behov for et fokusskifte i forskningen af menneskers praksis, ord, følelser og sans for at organisere sig på nye måder. Igenem artiklen argumenterer jeg for at forstå religiøs sameksistens som et eksempel på en ny religionsform, en kollektiv og organiseret type levet religion.

McGuire (2008) forstår begrebet *lived religion* som 'hverdagsreligion', hvor lægpersoner selv skaber, sammensætter og bruger religion i deres hverdagsliv. Denne forståelse og brug af begrebet er en implicit kritik af, at religionsforskningen ofte simplificerer individets religion, og at de analytiske og metodiske redskaber ofte fejler i at belyse "individuals' religion-as-practiced [...], in all their complexity and dynamism" (McGuire 2008, 5). Levet religion er et teoretisk felt i udvikling, og hvor McGuire ønsker at tage religionsforskningen ud af institutionerne og ind i folks liv, ønsker Ammerman og Jacobsen at blande de to horisonter (Ammerman 2020, 11; Jacobsen et al. 2023, 192). Sammenblandingen skubber *lived religion* i en sociologisk retning med fokus på, hvordan religion *lever* i institutioner, og hvordan *lived religion* skaber institutioner og nye kollektive, organiserede religionsformer.

Dette sidste perspektiv flugter med mit projekt. For selvom grupperne, jeg arbejder med, ikke grundlægger deciderede religiøse institutioner, så organiserer de sig og former en kollektiv *lived religion*. Institutioner og religiøse bevægelser opstår ikke ud af ingenting, men fra aktører og individer, som går sammen i fælles projekter (Jacobsen et al. 2023, 187). Ammerman skriver i *Studying Lived Religion: Contexts and Practices* fra 2021 om *resistance* og tager netop fat i, hvordan grupper som reaktion på tendenser i samfundet aktiverer deres religion i nye praksisser. Følgende vil jeg, inspireret af netop denne tanke, undersøge de tre ovennævnte gruppers baggrunde og drivkræfter. Herefter vil jeg se på, hvordan de tre gruppers praksisser udgør en *bricolage* af religioner og religiøse praksisser, som skaber en kollektiv fælles hybrididentitet.

Resistance – reaktion, energi og trods

Ammerman skriver bl.a. om religiøse praksisser, som vedligeholder den moralske status quo, men påpeger også, at der findes religiøse praksisser og grupper, som udfordrer status quo (Ammerman 2021, 168). Hun taler her om to grupper: føjelige grupper og modstandsgrupper (*compliant* og *resistance*). Hun pointerer, at når vi arbejder med den moralske dimension af religiøsitet ud fra *lived religion*-paradigmet, er vi ikke blot interesseret i, hvad grupperne bekender sig til og fralærer sig af moral, men også i, hvordan moral *leves* – hvordan de implemen-

terer moral i deres egne kategorier, regler og adfærdsmønstre – altså i deres praksis (ibid., 161). Min felt kan forstås under kategorien modstandsgrupper (*resistance groups*)⁷, pga. deres motivationer i forbindelse med opstarten og drivkraften i projekterne. Ammerman opfordrer til at undersøge denne form for religiøs praksis som *projekter* frem for blot at se det som adfærd – og som en *bevægelse* mod noget, som de praktiserende finder godt eller smukt. Dette motiveres og drives af følelser, fordi “attention to emotional, moral, and aesthetic qualities of religious practice can provide a window on both the patterned, taken-for-granted reactions and the emergent energies that motivate action” (ibid., 160).

Denne bevægelse med reaktion og energi ræsonnerer med mit felt, hvor initiativtagerne har lignende erfaringer ift. at have oplevet antisemitisme og islamofobi, hvilket forstærker deres etnisk-religiøse identitet og skaber en energi, som er fundamentet og motivationen for et organiseret fællesskab med religiøs sameksistens som mål. En informant fra MuJu, som har været med fra starten, fortalte mig, at hans oplevelser med antisemitisme i sit arbejdsliv fra 80'erne og op gennem 90'erne gjorde, at han blev mere interesseret og “trukket ind” i den jødiske identitet og dét at have en minoritetsbaggrund (Ib, interview, april 2022). Polariseringen og profileringen gjorde, at han begyndte at interessere sig for, “hvad det var for nogle dynamikker [mellem minoritets- og majoritetsbefolkning]”. Derudover sagde han: «Hver gang det her sker, må jeg ligesom gå tilbage til mit jødiske bagland og fortælle om det her og henvende mig – og så, der er noget sikkerhedsmæssigt og sådan noget, som jeg bliver nødt til at dele” (ibid.). Følger vi Ammermans tankegang, er dette et eksempel på reaktioner og energi som motiverer handling, idet vi ser en reaktion på religiøs profilering hos Ib i forbindelse med hans arbejde og medierne, som han finder ubehagelig og sommetider truende. Han nævner det især i forbindelse med en debat, som ofte blusser op i Danmark, og hvordan han har oplevet at blive gjort utroværdig i debatten pga. sin baggrund. Reaktionen på dette vækker en interesse, en energi, i ham og fører til en trods. Energien leder til engagement og interesse i minoritets-majoritet-debatten – og i sidste ende til oprettelsen af MuJu.

Et lignende udsagn fra et andet medlem af MuJu med muslimsk baggrund, Said, gjorde indtryk på mig, da han gennem hele interviewet og flere gange i løbet dagen, hvor vi var ude at

7. Ammerman skriver ikke direkte *resistance/compliant groups*, men forklarer det som to typer af grupper.

køre motorcykel, gentog at “[...] jamen der er jo nogen, der ønsker den her splittelse mellem muslimer og jøder” (Said, interview, april 2022). Han fortalte, hvordan denne splittelse både kommer fra medier og politikere, men også internt fra hans eget bagland. Her nævnte han Israel-Palæstina-konflikten som et eksempel på, hvordan der er folk, som prøver at skabe splittelse. I interviewet blev det tydeligt, at han er meget bevidst om, hvad MuJu repræsenterer og symboliserer, når de kører sammen jøder og muslimer med Hamsas Hånd⁸ som rygmærke, samt hvilket forbillede han ønsker at fremmane (ibid.). Denne reaktion på splittelse virker særligt relevant, når man læser den i den nuværende kontekst med krigen mellem Israel og Hamas, som vi også ser, påvirker særligt jøder og muslimer her i Danmark. Her kan man spørge, hvilke reaktioner vi ser, og hvilke projekter det motiverer, og hvordan det påvirker det religiøse landskab – nu og i den nære fremtid.

Samme reaktionsmønster kan ses hos IKS. Min informant fra IKS, Omar, har sunnimuslimsk baggrund, er religiøs og har været med til at starte IKS tilbage i 90’erne sammen med bl.a. Lissi Rasmussen, som er forperson i dag og repræsenterer den kristne del af IKS. Han fortæller, at dialoggrupperne tog fart i efterskælvne af 9/11 i 2001, hvor han oplevede, at den offentlige debat og profileringen af muslimer blev intensiveret, og “hvor man begynder at have den der meget bevidste snak om religion og de andres religion” (Omar, interview, oktober 2023). Han fortæller, at efter 9/11,

[...] begyndte mange muslimer jo at blive truet, så blev det meget ‘os og dem’. Og det var også en af de ting: Jamen vi er jo af forskellig tro, men hvorfor kan vi ikke sidde og snakke om det og måske være med til at give noget forståelse om hinanden. Og specielt om muslimerne, som man jo ikke vidste noget om, andet end det, medierne sagde. (Ibid.)

Vi ser samme mønster som hos Ib og Said fra MuJu. Omar reagerer på en oplevelse af stigende polarisering og religiøs profilering. Vi ser også, at Omar reagerer på uvidenhed og forbinde det med polariseringen: at man ikke vidste noget om muslimer udover det, som blev bragt i medierne. Ifølge Ammerman skaber denne reaktion en energi, som motiverer til handling, idet Omar, nærmest i trods, siger: “[...] men hvorfor kan vi ikke sidde og snakke om det?” og heraf kommer handlingen i form

8. Symbol, som både jødedommen, kristendommen og islam bruger – bl.a. som amulet til at holde onde ånder væk.

af dialoggrupperne i IKS. Energien kan beskrives som en følelse af trods og fører til handling imod den *framing* om, 'at man ikke kan sidde og snakke sammen om det'. Derfor oprettes en gruppe, hvor de gør lige netop det for at få "forståelse om hinanden".

Hos Henrik, grundlæggeren af Goldschmidts Musikakademi og Middle East Peace Orchestra, ser vi lignende erfaringer med antisemitisme og oplevelsen af polarisering i medierne og fra politikerne. Her er der tale om en lidt anden tilgang, som giver en anden energi (jf Ammerman), da Henrik har en religiøs motivation. Henrik beskriver sit arbejde med musik, særligt musikskolen, som en del af hans *tikkun olam*. *Tikkun olam* kan oversættes til "at reparere verden" og er et begreb inden for jødisk mystik. Det stammer fra den talmudiske tid og bliver ofte forbundet med Kabbala. Kort opsummeret bygger det på forestillingen om, at mennesket skal reparere verden, for at den messianske tid kan komme. I 1960'erne og 70'erne til i dag bliver *tikkun olam* også forbundet med social retfærdighed og aktivisme. Henrik reagerer på 'skader' i verden, som had og religiøs splittelse. I reaktionen opstår en energi, som motiverer handling eller 'reparation' – nemlig hans projekter, hvilket understreges i titlen på hans biografi: *Manden, der ville reparere verden med musik* (Goldschmidt og Øhrstrøm 2019). I interviewet, jeg lavede med Henrik, spurgte jeg ham, hvad der fik ham til at starte musikskolen, hvor han svarede:

[...] efter jeg havde skabt Middle East Peace Orchestra, [...], og der var sådan en happy-clap-stemning, du ved, og [det var] fedt. Men de, jeg nåede ud til, var jo folk, som i forvejen var overbeviste om, at det var fedt. Jeg nåede jo ikke dem, der ville slå hinanden ihjel. De kommer ikke til koncerter. De sidder jo derhjemme og er fyldt af had og vrede. [...] Så jeg tænkte, hvis jeg skal lave noget, så må det have fat i børnene. (Henrik, interview, september 2023)

Det førte i første omgang til musikundervisning rundt på skoler i Nordvest og blev først senere til Musikakademiet. Senere, efter inspiration fra en musikskole i Ramallah:

[...] satte han [en ven i Ramallah] mig i forbindelse med nogle børn ude på Vestbredden, altså i Palæstina. Og så opdagede jeg, at det var muligt at spille sammen og lave noget musik, selvom vi ikke kunne tale sammen. Og det

inspirerede mig så til at komme hjem og lave en skole, fordi jeg synes, at ude på Nørrebro, der var der meget social nød [...]. (Ibid.)

Senere i interviewet, da jeg bad Henrik uddybe “social nød” på Nørrebro, nævnte han bandekriminalitet, og at der er nogle “områder, hvor det er svært at være jødisk dreng” (ibid.). ‘Skaderne’ beskrives her som diskrimination, antisemitisme og utryghed, f.eks. ift. til at være jødisk dreng på Nørrebro. Derudover reagerer han på nogle af de samme ting som IKS og MuJu ift. mediernes og politikernes profilering og polarisering af religiøse minoriteter og deres tendens til at ville assimilere dem:

For der skal være plads til alle mennesker og deres religiøse ritualer, men her i Danmark er vi ved at få et debatklima, hvor alle helst skal være som alle andre, hvis de skal passe ind. Nu har man indført burkaforbud, men mange steder er tørklæder heller ikke accepteret, og et forbud mod omskæring har allerede folkelig opbakning. [...] Retorikken er rystende og uvidende. (Goldschmidt og Øhrstrøm 2019, 106)

Her ser vi, ligesom hos MuJu og Omar, et fokus og en reaktion på majoritets- og minoritetsforhold, hvor der er en oplevelse af, at minoriteten skal give afkald på deres religion og kultur og assimilere sig for at “passe ind”. Henrik forbinder uvidenhed i retorikken eller “debatklimaet” og dét, at religiøse minoriteter ikke får lov til dyrke deres kultur og religion. Derudover får vi et indblik i følelsen, det vækker i ham, når han siger, at det er “rystende” – en følelse, som jeg kan genkalde fra interviewet, jeg lavede med ham, hvor jeg spurgte ham om, hvad han synes om begrebet sameksistens. Her sagde han, at det er “et fedt begreb”, men lige efter tilføjede han, lidt rystet og bestemt: “Der er noget andet, som jeg har lidt sværere ved, det er begrebet integration og assimilation” (Henrik, interview, september 2023). Jeg bemærkede hans reaktion og umiddelbare association til, at sameksistens i hvert fald ikke er den assimilation, han oplever i debatten (ibid.; Feltnoter d. 14.09.23).

Henriks reaktion på ‘skaderne’ ser vi i hans forsøg på at ‘reparere’ ved at skabe en musikskole, som skal skabe “respekt for hinandens kulturer” og åbne “mulighed for venskaber”, som musikskolen skriver på deres hjemmeside (goldschmidts.dk). Det kan sammenlignes med både IKS og MuJu, som blev motiveret til at lave projekter, hvor det interreligiøse er i centrum,

og som bygger på et ønske om forståelse. Energien, som motiverer til handling, adskiller sig til gengæld lidt fra de andre på den måde, at den er religiøst motiveret:

Man får ingen bonus ved at sidde fordybet i bøn, hvis man ikke følger bønnen op med handling. Derfor har jeg valgt at gøre noget. Det er min måde at være troende på. Måske kommer jeg til at springe synagogen over en lørdag, men jeg dyrker min tro ved at prøve at gøre noget, sætte initiativer i gang. Det er måden, jeg udlever det, der hedder Tikkun Olam. Det lykkes ikke altid, men det er derfor, at jeg har etableret min musikskole. (Goldschmidt og Øhrstrøm 2019, 107)

Henrik beskriver her sine initiativer, og specifikt Goldschmidts Musikakademi, som måden, han dyrker *tikkun olam* og sin tro, og fremhæver generelt et praksisorienteret religionsideal frem for en trosorienteret. Det harmonerer med *lived religion* på den måde, han beskriver sit religiøse liv som noget uden for det institutionaliserede, og snarere i hverdagens handlinger og initiativer.

Aktørernes reaktioner, følelsesmæssige engagement og den energi, som skabes i reaktioner og fører til hhv. musikskolen, motorcykelklubben og dialoggruppen som projekter, kan ses som dele af én bevægelse, idet de reagerer mod lignende tendenser som religiøs polarisering og minoritets-majoritetsforhold. Man kan se følelsen af trods som drivkraft gå igen på forskellige måder for de tre projekter, hvilket hænger sammen med deres moralske oprør, hvor de forsøger at bekæmpe det, de opfatter som uvidenhed, som bidrager til den splittelse og udgrænsning af religiøse, etniske minoriteter, som de oplever. De trodser *framingen* om, at muslimer, jøder og kristne ikke kan leve sammen og endda være venner, og forsøger som kernen af deres praksis at skabe interreligiøs forståelse og relationer og være forbilledet på, at dette – sameksistensen – *kan* lade sig gøre.

Bricolage

McGuire beskriver en type *lived religion*, hvor flere religiøse praksisser og/eller politiske ideologier blandes i samme praksis og skaber en hybrid religiøs identitet. Hun illustrerer det som en *bricolage*, hvor forskellige elementer sammensættes, så de pas-

ser ind i individets hverdag, altså en kreativ, eklektisk og individorienteret religionsform (McGuire 2008, 195-196). *Bricolage* og idéen om hybrididentitet kan bruges til at forklare medlemmernes forhold til deres respektive religioner og et fælles forhold til religion. McGuire betoner særligt individets religion – her bruger jeg begrebet som et eksempel på en kollektiv tilgang til religion og argumenterer for, at deres praksis udgør en *bricolage*. Mit felt er interreligiøst i sin kerne – det interreligiøse og sammenblanding af kulturer og religioner gennemsyrrer gruppernes praksis. Der spilles f.eks. musik fra forskellige kulturelle og religiøse traditioner på musikskolen, og der studeres og sammenlignes religiøse fænomener i IKS – denne praksis udgør *bricolage*. Som McGuire skriver: “Religious hybridity is often a result of the practice of bricolage, because individuals’ blended elements can become culturally shared for future individual or group synthesis “ (ibid., 195). På den ene side kan man sige, at personerne i grupperne får en religiøs hybriditet i kraft af deres blandede praksis. De dyrker alle en religiøs pluralisme, så på den måde er det mere passende at betegne deres gruppeidentitet og praksis end deres individuelle religiøsitet som “religious hybridity». På den anden side er grupperne alle anti-missionerende og ønsker ikke at lave om på nogens religiøsitet – heller ikke blot til en hybrididentitet (Henrik, interview, september 2023; Omar, interview, oktober 2023).

Bricolage og hybrididentitet kan ses i forlængelse af gruppernes moralske oprør, hvor *bricolagen* knytter sig til kropsliggørelsen og det æstetiske og symbolske aspekt af deres modstand og moralske budskab (Ammerman 2021, 160). Et eksempel, som illustrerer dette, er de farverige vægtæpper (se billeder nedenfor), som hænger på Goldschmidts Musikakademi. Tæpperne er lavet af eleverne og forestiller forskellige flag, *smileyer*, *peacetegn* og religiøse symboler: kors, davidsstjerne, halvmåner (Feltnoter d. 18.09.23). Det er ikke blot fordi, det er en faktisk *collage*, men fordi det er et eksempel på, at børnene har udført en aktivitet, hvor de har været fælles om at sammenblende forskellige aspekter af deres liv – deres religioner, deres kulturelle baggrunde, deres sprog, deres fælles interesse musik og den fælles ideologi om at sameksistere i “fred“, som der står på arabisk med gylden skrift. De hænger på skolens vægge og markerer på den måde skolens fælles hybrididentitet og moralske budskab.

En lignende praksis findes hos MuJu, hvor de på deres rygmærker har Hamsas Hånd som et fælles symbol for jødedom-

men og islam. De har endda lavet øjet på hånden til et motorcykelhjul, hvormed de blander det jødiske, det muslimske og interessen, der forbinder dem. Hos IKS kan selve navnet, Islamisk-Kristent Studiecenter, ses som en ord-*bricolage*, hvor de to religioner forbindes med det fælles element – studiet og læringen. Her tydeliggøres også en af de centrale forskelle på grupperne – Musikskolen og MuJu på den ene side, som helst udtrykker deres budskaber i æstetiske, nonverbale former som kunst og symboler, og IKS på den anden side, som har en eksplicit og verbal tilgang, hvilket jeg vil uddybe senere i artiklen. *Bricolagen* understreger det interreligiøse projekt og deres trods mod splittelse af etnisk-religiøse minoriteter og mod *framingen* af, at de ikke kan sameksistere. Det har både en bekræftende effekt inden for den enkelte gruppe, hvor det fungerer som en bekræftelse og påmindelse af budskabet, og udadtil, hvor det fungerer som et forbillede og bevis for, at religiøse grupper *kan* tale og gøre ting sammen.

Figurer 1, 2, 3. Billederne er taget på feltarbejde på musikskolen, hvor jeg observerede hhv. kor og samspilsundervisning. De viser udsmykningen i guldsalen, hvor eleverne øvede. Guldsalen er fyldt med ægte persiske tæpper og guldstole og har guld vægge, som både refererer til navnet Goldschmidt og symboliserer, at alle på skolen "er guld værd" (Goldschmidt og Øhrstrøm 2019, 209). Foto: Alma Munk Kronik.

Viden, forståelse og læring

På tværs af grupperne, MuJu, Goldschmidts Musikakademi og IKS, er der en lighed, idet de forstår sameksistens som en form for viden, forståelse og læring, som fungerer vaccinerende mod fordomme og had. Den forbinder og humaniserer og virker på

den måde både reparerende og forebyggende. Dét, gruppe-medlemmerne lærer, kan beskrives som en viden om dem selv, deres egen religion samt en forståelse af andres religion – således en gensidig forståelse. Sameksistens ligger da i forståelsen og indsigten, at der er værdi i samspillet mellem de to. Dog har grupperne forskellige forståelser af, hvor denne viden 'sidder i kroppen', og hvordan man bedst tilegner sig den.

IKS arbejder med at skabe forståelse mellem muslimer og kristne ved at snakke om tro og *lære* af og om hinanden i studiecenteret. Deres forståelse af viden kan beskrives som en 'kognitiv viden', som man lærer intellektuelt via dialog og information om hinandens tro og kulturer. De er interesserede i at lære om hinandens tro og vil høre det fra "hestens mule", som Omar fortæller i interviewet. Jeg spørger ham om, hvorfor det lige er tro, de taler om. Her svarer han, at det jo er en studiekreds, ikke en bogklub, og at troen er det fælles interessepunkt:

Og den accentuering, som vi har set, og politisering, det var vi jo, for mit vedkommende som den muslimske del, interesserede i, at der også blev udbredt forståelse for, at det altså er almindelige mennesker, og vi vil gerne lære noget af nogen, og andre vil gerne lære noget af os, ikke. Så det er derfor, det er troen. Vi kunne have siddet sammen og snakket om bøger, eller det kunne have været hvad som helst, men det er ikke det – det her, det var kernen i det. (Omar, interview, oktober 2023)

Omar sammenkæder "politiseringen" og "accentueringen" af religiøse minoriteter med modsvaret at udbrede forståelse om muslimer og om, at muslimer er "almindelige mennesker", som gerne "vil lære noget af nogen" og give den samme læring retur. Han giver på den måde udtryk for, at ens egen og den andens religiøse baggrund har en værdi, som vi kan og bør lære af. Vi ser en forståelse af sameksistens som noget, der udbredes ved læring, og at der med denne viden sker en menneskeliggørelse af, i dette tilfælde, muslimer. Samtidig ser vi et fokus på gensidighed, idet han understreger, at læringen går begge veje, hvilket er noget, han lægger vægt på senere i interviewet, hvor jeg spørger ham, hvad der kendetegner sameksistens for ham:

Alma: Jo, jeg kunne godt tænke mig at høre om det her sameksistens – fordi jeg prøver at finde nogle karaktertræk, nogle forskellige kerneværdier, sammenhænge eller

elementer. Og jeg er interesseret i at høre – hvad tror du er vigtigt for begrebet sameksistens?

Omar: Jamen det første, det er jo accept. At du accepterer, at der er en forskel. [...] Ja, vi er forskellige og for at kunne eksistere, *så skal man acceptere, at vi er forskellige*, og det har den anden lov til at være. Ligesom jeg har lov til at være det. Så det er den første. [...] Så det er jo ikke noget med, at det ikke kan eksistere – mennesker, ting eller begreber, som man synes er meget anderledes eller ikke bør være der, men der – det kan altså godt lade sig gøre, hvis der er nogen aktivt, der siger 'jamen det må godt eksistere'. Så det første, det er jo, at der er accept. Og så skal det være en gensidighed. Det kan ikke nytte noget, at den ene accepterer, og den anden ikke gør. (Ibid.)

Omar nævner her først "accept" og udvider til, at det skal være en "gensidig" accept. På den måde udvider han begrebet sameksistens fra 'tolerance', hvor man blot lever side om side, til noget, der ligger ud over selve tolerancen og rummer gensidighed, en mere aktiv accept af forskellighed.

Vigtigheden af "gensidighed" går igen hos Said fra MuJu. Til samme spørgsmål svarer han: "Gensidigt hensyn – det er jo det vigtigste i dag", hvorefter han fortæller om vigtigheden af at tage hensyn til hinandens forskelligheder (Said, interview, april 2022). Gensidigheden betyder, at begge parter skal anerkendes som værdifulde og som nogle, vi kan og bør lære af.

Senere i interviewet med Omar ses et nyt aspekt af denne viden, som betoner en mere interagerende læring eller relation:

Omar: Men jeg mener også, at man jo faktisk kan bruge det som noget positivt også [...].

Alma: Brug det til noget positivt?

Omar: Altså at sameksistens også er noget, hvor man lærer af hinanden. Man er jo ikke bare neutral og ikke påvirket. Når man er to kulturer, to religioner, to mennesker, så påvirker man hinanden.

Alma: Hvad lærer man?

Omar: Jamen, man kan jo lære alt, altså når du går i byen og er på vej hjem og tager en shawarma, så er det fordi, der er sameksistens. Der er nogen, der har taget shawarmaen herop til Danmark eller pizzaen herop, ikke.

Alma: Ja, gud ske tak og lov.

Omar: Ja, det er jo sameksistens, det er jo en af grundene

til det, fordi der er nogen, der kunne det. Øhm, du lærer, at der er andre måder at tro på, du lærer – det er måske en af de vigtigste ting, hvis man vil bruge det til noget. Det er jo at acceptere, at der er andre end dig selv. Altså end dem, du ligner. Og åbne din horisont og få en glæde ud af at møde noget andet også, nyt, noget, du ikke kender til måske. (Omar, interview, oktober 2023)

Omar beskriver her en interagerende, aktiv form for sameksistens – en sammenblanding eller *bricolage* af kulturer, som man kan tage en positiv læring og glæde ud af, hvor man lærer værdien i andres kultur. Noget interessant her er, at han nævner en nonverbal-dialogisk situation, med shawarmaen og pizzaen, som jo ellers adskiller sig en del fra IKS' praksis, som i høj grad er dialogbaseret, og fra en udtalelse tidligere i interviewet, hvor han giver udtryk for, at "fakta" om tro kommer fra "Bibelen og Koranen, og hvad du nu ellers bruger, Hadith og de fortolkninger". Selvmodsigelsen kan være et udtryk for, at det er et kompliceret emne, men måske også, at sameksistens, viden og læring ligger mellem kilderne og fakta og en mere kulturel, sanselig viden.

Hvad angår Goldschmidts Musikakademi og MuJu, så forstår de sameksistens og viden som en mere kropslig ting, som man tilegner sig gennem oplevelser, aktivitet og dét at besøge hinandens kulturer og religioner gennem f.eks. musik. I citatet nedenfor kan man se, at Henriks forståelse af eksistens betoner det aktive og interagerende, og at aktivitet sammen er afgørende for "reel sameksistens", hvor man "skaber noget" – i modsætning til en mere basal eksistens, hvor man blot "trækker vejret":

Henrik: To forskellige parter eksisterer i samme rum, uden at der er vold. Det er sådan, skal vi sige, den laveste fællesnævner, ikke?

Alma: Jo, jo. Så jeg er nysgerrig på, hvordan sådan noget her [musikskolen] kunne spille ind?

Henrik: Men her, der eksisterer vi jo. Der står vi jo ikke bare i samme rum og kigger på hinanden. Der eksisterer vi sammen. Altså, vi gør noget sammen.

Alma: *Gør noget?*

Henrik: Vi er aktive i samme eksistens. Altså, vi spiller musik sammen. Det er en aktiv handling, som man gør sammen. Og det betyder så, at der er en reel sameksistens. Hvis ikke man laver noget, ja, så eksisterer man

jo, man trækker vejret. Men eksistens har vel noget at gøre med at skabe noget, at gøre noget. Udrette noget. Og det gør vi jo. (Henrik, interview, september 2023)

Idéen om den aktive og interagerende eksistens møder vi også hos MuJu – både i et interview med Allan og i deres praksis, hvor det at besøge hinanden spiller en central rolle. Allan giver som Henrik udtryk for en anden mere kropslig opfattelse af, hvad *eksistens* og *sameksistens* indebærer ift. Omars: “Men det er jo ikke nok med bare, ligesom bare at være i samme rum. Altså eksistens vil jo sige, at man ligesom har nogle bånd sammen. [...] altså sameksistens, dvs. at vi er fælles – vi er sammen om nogle opgaver “ (Allan, interview, april 2022). Her lægger han, lig Henrik, vægt på det aktive og skabende element som essensen af sameksistens.

Hvad er det så, man lærer, når man “skaber “ noget og “gør noget “? At man har en sammenflettet, interagerende eksistens? Helt grundlæggende lærer børnene på musikskolen at spille musik og *om* hinandens musikkulturer, sprog og religion gennem musikken – det er en slags besøg, som er en “grundidé “ i skolens praksis (Henrik, interview, september 2023). Med McGuire i tankerne kan musikskolen ses som rammen om det, der skaber en kropslig, aktiv, sanselig *bricolage*, der illustrerer den komplekse, positive forståelse af flere religioner som noget æstetisk og værdifuldt. Denne forståelse af hinandens religion og kultur har også et andet formål: Den skal menneskeliggøre, nedbryde og forebygge fordomme. Det giver Henrik udtryk for, da jeg spørger ham, om dét at skabe noget også påvirker ens tanker og følelser:

Henrik: Det tror jeg bestemt. Jeg tror, de børn, som har lært hinanden at kende – der er jo mange fordomme, som er nedarvet, og had, der er nedarvet. Altså, i den arabiske verden er der mange, som har Israel som fjende. Og så sætter man jøder lig med Israel, og så pludselig kan man ikke lide jøder. Og så sidder man i sit arabiske miljø og kan ikke lide jøder. Men man har ikke set nogen eller kender ikke nogen jøder. Man aner ikke, hvor de er henne, og hvem de er. Og når de så pludselig står over for en jøde, som er venlig og sød, som er vokset op med de samme fordomme, at araberne er vores fjender, og dem kan man ikke stole på. Når de så pludselig møder nogle arabere, som “Hov“, men han sidder da og spiller på

tromme med ham der, og jeg spiller fløjte, vi kan spille noget sammen. [...] Så pludselig, så får man et meget mere nuanceret syn på hinanden. Det er i hvert fald meningen. Så jeg tror, at de børn, som har spillet sammen med hinanden – de slår i hvert fald ikke hinanden ihjel. (Ibid.)

Musikken skal altså skabe en viden, en kropslig erfaring, som nedbryder nedarvede fordomme og had og forbinder børnene menneskeligt og relationelt. Formuleringen “de slår i hvert fald ikke hinanden ihjel” går igen i interviewet med *saz*-læreren, Fuat, fra musikskolen, hvor jeg stiller samme spørgsmål om sameksistens og har nævnt den nuværende definition om sameksistens som ‘to forskellige parter, der eksisterer side om side uden vold’. Han grinede og sagde: “Når man spiller musik, så slås man ikke med hinanden” (Fuat, interview, oktober 2023). Fuats forklaring på dette er, at når man spiller musik, bliver man “tilknyttet” hinanden, fordi man gennem musikken deler samme følelse, hvilket jeg vil komme nærmere ind på i næste del af analysen, hvor jeg bl.a. vil undersøge musik som et *happy object*.

Praksis, objekter, glæde

Jeg vil nu præsentere, hvordan grupperne arbejder med at fremme viden, forståelse og moral ud fra Sara Ahmeds affektteori (2010a). Ahmeds hovedargument er, at vi påvirker hinanden, bevidst og ubevidst, gennem handlinger, ord og materielle objekter som steder og mad. Altså idéen om, at disse ting påvirker vores opfattelse af situationer, hinanden og os selv. Hendes bog, *The Promise of Happiness*, behandler følelsen ‘glæde’ (*happiness*)⁹ og det kulturelle imperativ, som er forbundet med den. Som med *lived religion* undersøger Ahmed det store i det små. Hun fokuserer på magtrelationer på individ- og hverdagsniveau og på, hvordan glæde bliver brugt i hverdagslivet, sproget og interaktioner, og hvordan de manifesterer sig i det institutionelle liv (UMBCtube, 2019). Hendes affektteoretiske begrebsapparat er brugbart til at afkode, hvordan aktører spreder glæde i deres praksis.

I Goldschmidts Musikakademi kommunikeres religion og religiøs forskellighed ikke verbalt, men æstetisk, gennem kunst eller musik. Med Ahmeds begrebsapparat kan musik ses som et

9. *Happiness* kan både oversættes til glæde og lykke. Her har jeg valgt at oversætte det til glæde, da det betoner det mere omskiftelige aspekt, som jeg mener passer til teorien om *happy objects*, hvor ‘lykke’ er en mere endelig, abstrakt tilstand.

happy object i denne praksis, mens *ord* er et *unhappy object*. Første gang jeg mødte Henrik, sagde han noget, der gjorde stort indtryk på mig: at der er sameksistens på skolen, og at skolen fungerer, fordi de ikke taler sammen (Feltnoter d. 13.08.23). Det samme sagde han i interviewet i september, da jeg spurgte ind til det, han sagde i august og til hans mening om dialogkaffe:¹⁰

Henrik: Men på vores skole kommer de ikke, fordi de skal hen og drikke en dialogkaffe. De kommer, fordi de skal lære noget musik, spille noget musik, og de er ret ligeglade med om ham, der sidder ved siden af, er jøde eller muslim. Hvis han spiller godt på sin klarinet, så er det bare fedt. Og så [at han] hedder Isak og kommer fra et jødisk miljø, og det finder de ud af langt senere. [...] Fordommene bliver nedbrudt helt af sig selv. Fordi det er noget andet, der er vigtigt. Og i virkeligheden tror jeg, at vores styrke er, at vi ikke bruger så mange ord, som man bruger, når man har dialogkaffe. [...] Fordi ord har det med at skille, synes jeg. [...] Men musik har det med at samle.

Alma: Er det nogle bestemte erfaringer, du har med dét?

Henrik: Ja, altså, hvis man nu siger, at ... 'Man kan jo ikke stole på de arabere'. Det er et udsagn, som så kommer til at hænge fuldstændigt forfærdeligt i luften. Men hvis jeg sidder ned og spiller sammen med arabere, så kommer sådan et udsagn aldrig til. (Henrik, interview, september 2023)

Ord ses som noget risikabelt og forbindes med potentiel konflikt og splittelse. Ifølge Ahmeds affektteori er (*un*)*happy objects* "sticky" og påvirker vores følelser og vores værdier, moral og verdenssyn. De positive associationer og følelser 'klistrer' sig til andre objekter, koncepter og ord (Ahmed 2010b, 29). Vi søger intentionelt mod *happy objects* og væk fra *unhappy objects* – det kalder Ahmed "the bodily horizon", hvilket betoner menneskets kropslige sanser i deres stræben efter glæde, det gode liv og det, de vurderer moralsk (Ahmed 2010a, 24).

Interviewet med Henrik vidner om, at Henriks dårlige erfaringer med ord og dialog om religion og etnicitet gennem f.eks. medier og "debatklimaet" har gjort dialog og ord til et *unhappy object*. Han er derfor søgt væk derfra og opbygger i stedet sin nonverbale praksis. Det minder om tanken bag *bricolage* ift. det eklektiske aspekt, hvor individer eller grupper udvælger de me-

10. Brobyggerne er kendt for at lave dialogkaffe til konfliktgrupper, f. eks. jøder og muslimer.

ningsfulde dele og fravælger dem, som ikke giver 'glæde' eller mening for dem. Musikken gør, ifølge Henrik det modsatte af ord og dialog, idet musik "samler", suspenderer religiøs forskellighed og "nedbryder fordomme helt af sig selv", blot ved at man er til stede med hinanden og musikken. Et eksempel på denne praksis bliver tydelig, når Henrik siger, at de ikke synger religiøse sange som "Et barn er født i Betlehem", og jeg spørger, om de kunne finde på at spille den uden tekst. Han nynnede melodien og sagde, at det kunne de godt. Her understreges det, at det er ordene, som er risikable. At tale om religion og religiøs forskellighed er på den måde tabu, men kan dog alligevel kommunikeres gennem æstetiske udtryk. Et andet eksempel er vægtæpperne med de religiøse symboler fra tidligere eller de danse, som er knyttet til religiøse traditioner og knyttet til musikundervisning på skolen – her oplevede jeg bl.a., at børnene dansede jødisk folkedans (Feltnoter d. 18.09.23). Ifølge Ahmeds affektteori kan man argumentere for, at musikken og symbolerne på kunsten har positiv indvirkning på børnenes syn på religiøs forskellighed og 'de andres' religion, idet tabuet, religion, pakkes ind i *happy objects*. Denne positive affekt 'klistrer' sig til religiøs forskellighed og 'de andres' religion og gør, at børnene opfatter andre religioner som sjove, smukke og værdifulde. På den måde bliver fordommene brudt ned «helt af sig selv» og uden et ord – selvom det selvfølgelig ikke sker helt af sig selv, men over tid med ugentlig musikundervisning. Man kan overveje, hvordan dette påvirker børnenes *bodily horizon*. Hvis vi følger Ahmeds tankegang, vil de søge mod *happy objects* og samle dem i deres *bodily horizon* (Ahmed 2010b, 24) – i dette tilfælde interreligiøs kultur og praksis (musik, kultur og personer fra forskellige religioner) – og på den måde dyrke den interreligiøse praksis som del af deres søgen efter glæde eller 'det lykkelige liv'.

Ved at kommunikere gennem musik skabes der en "fælles følelse", som forbinder eleverne og skaber den forståelse og viden, som vi undersøgte i den forrige analyse: nemlig en forståelse af hinanden som mennesker. Musikken skaber en fælles følelse og gør musikken, interreligiøsiteten og dyrkelsen af religion og kultur til et "et rart sted at være [og] et smukt sted at være", som Henrik beskriver det (Henrik, interview, september 2023). Saz-underviseren, Fuat, beskriver, hvordan eleverne forbindes i følelsesmæssigt til hinanden gennem musikken:

Alma: [...] Hvordan ser du den her musikundervisning i

11. Der er også en pointe i, at eleverne er børn og unge og på den måde mere formbare end voksne nødvendigvis kan være. Det er en væsentlig forskel mellem musikskolen og IKS.

forbindelse med sameksistens? [...]

Fuat: Jamen det øh – selvom man er forskellige fra hinanden – det kunne også være etnisk forskellighed eller religion eller politiske overbevisninger – det hele. [...] Tyrkerne og kurderne sidder og spiller sammen. [...] Det har ikke nogen betydning faktisk, når man sidder sammen og spiller og synger. Det giver noget andet – vi har noget fælles. Og når man – musik – det er også en følelse med sin kunst. Og der er nogen, der sidder sammen med nogen, der er meget forskellige, eller en, der tænker, at man er meget forskellige, men når du spiller sammen, synger sammen – så får du den samme følelse. Så man faktisk bliver knyttet mere sammen.

Alma: Hvad er det for en følelse?

Fuat: Ja f.eks. de der sange, vi spiller, om Muhammed eller en kurdisk [sang] eller en kærlighedssang – eller en kærlighed til Gud eller en kærlighed til verden eller kærlighed til natur, ikke? Så er det det der med, at hvis der er to mennesker eller tre mennesker, der sidder og spiller og får den der samme øøh ...

Alma: Den samme følelse ...?

Fuat: ... den samme følelse. Så tænker man 'okay, vi er ikke forskellige fra hinanden'. [...] Selvom vi har måske ... aah han er kurder, jeg er tyrker, han er araber, jeg palæstinenser. (Fuat, interview, oktober 2023)

Ifølge Fuat er musik en særlig måde at kommunikere på, idet "det giver noget andet", som er, at den forbinder folk følelsesmæssigt. Når man spiller eller lytter til den samme musik, får man "den samme følelse". Han fortæller, at følelsen giver en viden om, at "okay, vi er ikke forskellige fra hinanden", trods man er kurder eller tyrker, som typisk ses som fjende-identiteter. På den måde tilsidesættes de etniske eller religiøse forskelle. Fuat knytter det til deres praksis af sameksistens, hvilket understreger forbindelsen mellem sameksistens og den kropsliggjorte forståelse, som musikken giver.

Henrik beskriver det ligeledes som en inderlig, kropslig egenskab, når jeg spørger ham, hvad musik er for et sprog: Det "åbner ind til den der verden [...] inde i hjertekulen", hvor "tårer kan få lov til at blive glædestårer" (Henrik, interview, september 2023). Her smitter musikkens glade affekt af på kroppen, og tårerne transformeres. Samtidig fremhæves det kropslige ved, at det ligger helt inde i hjertekulen, allerinderst i kroppen. Ahmed

skriver om, at glæde kan skabe en ensrettet bevægelse eller mentalitet (Ahmed 2010b, 45), hvilket kan ses i forlængelse af min første analyse, om min felt som modstandsgrupper (*resistance*), som har moralske projekter og oprør. Når gruppen spiller musik sammen, kropsliggør og inderliggør de deres moralske projekt og retter elevernes opmærksomhed imod, at de er ens på mange måder, og at de bør besøge og forstå hinandens kulturer og religioner – og at de bør sameksistere.

IKS har en anden tilgang til at kommunikere religion og religiøs forskellighed. De pakker det ikke ind i objekter og æstetik, men har en mere 'svesken-på-disken'-tilgang, hvor de målrettet retter blikket mod den forskellighed, som af andre bliver portrætteret som et problem. De vil høre om andres religion fra "hestens mule", lære og fortælle om deres egen religion (Omar, interview, oktober 2023). På den måde er *happy objects* en lidt sjov samtalepartner til IKS, da *happy* ikke rigtigt passer til stemningen til det møde, jeg oplevede. I deres praksis er det i stedet ord, koncepter og rum, som er meningskabende eller er engagerende. At konfrontere svære problematikker i dialog er, selv når det er ubehageligt, livsbekræftende for dem og får dem til at føle sig stærke og modige, og dialogen kan på den måde i sig selv have effekten af et *happy object*. At forstå, studere og vende og dreje ting er en engagerende og livsbekræftende aktivitet, hvilket hænger sammen med, at IKS er et akademisk rum – et studiecenter – hvor studiet og nysgerrighed forbinder medlemmerne og gør det meningsfyldt for dem at deltage. Omar var f.eks. væk fra gruppen i mange år, men kom med ind igen i den nye "superdialoggruppe", som jeg observerede. Omar fandt fornyet mening i gruppen pga. det nye koncept og sammensætningen af medlemmerne, som skulle være nogle af de mere garvede medlemmer (Omar, interview, oktober 2023).

Et af de engagerende objekter i gruppen er 'nørderi', hvilket påvirker medlemmerne på den måde, at de får energi, hvilket skaber en livlig stemning. Det oplevede jeg, da jeg kom ind til dialoggruppemødet i Lissis stue og sagde "Hej, jeg hedder Alma", hvorefter Omar og en anden begyndte at diskutere etymologien af mit navn og bad mig præsentere den etymologiske baggrund for "Alma". Jeg blev overrasket og lidt overvældet af den gejst, der kom af det, hvilket gav mig et indblik i deres glæde ved at 'nørde'. På sin vis kan man sige, at engagementet er en form for glæde – som Ahmed skriver: "Happy objects could be described simply as those objects that affect us in the best way"

(Ahmed 2010b, 22). Derved kan man sige, at nørderi-sproget er et *happy object* for gruppen, da det påvirker dem på den bedste måde. Nørderiet havde muligvis en slagside, da den gjorde stemningen saglig, sober og lidt trykket (Feltnoter d. 4.10.23). Den trykkede stemning går igen i mine noter og beskriver mit eget indtryk af situationen – her er det meget muligt, at det er, fordi jeg kommer udefra, og at de andre måske ikke oplevede stemningen som trykket. Dog var der et scenarie, som tyder på, at jeg ikke var helt alene i den oplevelse. På puffen i midten af sofa-gruppen var der et kagebord med kaffe, te og kager. Klokken var aftenkaffe-tid¹², men alligevel lagde jeg mærke til, at ingen tog kage eller kaffe fra kagebordet før 20 minutter efter, at mødet startede (ibid.). Kagebordet var nok tænkt som et *happy object*, men blev det ikke, før mødet var slut, hvor der opstod et markant stemningsskift. Der blev mere *smalltalk*, og folk grinede og smilede generelt mere. Den person, der havde arrangeret mødet, påbød mig, på en jokende onkelagtig måde, at jeg skulle tage noget kage, “fordi det kunne du da godt klare, Alma” (ibid.).

Denne oplevelse vidner om, som Ahmed understreger, at *happy objects* ikke nødvendigvis er *happy* fra starten, men bliver det over tid. Lise P. Galal skriver da også i sin artikel om interreligiøse dialogarrangementer, at det tager tid at skabe et “safe space”, hvor man trygt kan udtrykke sig (Galal 2015, 55-56). Hun beskriver også en trykket stemning til dialogmøde i Danmission, hvor deltageren placeres i “et spændingsfelt mellem frygt og utryghed [...]” (ibid., 55). Galal undersøger, hvorvidt man kan se dialogmøder som et overgangsritual og bruger derfor især de dele af Ahmeds affektteori, der fokuserer på, hvordan kroppen transformerer sig. Da det var et af gruppens første møder, giver det mening, at kroppen (som føler) og objekter stadig er i færd med at transformere sig i tid og rum for at skabe et *safe, happy space* (ibid., 56).

Nye perspektiver

Mit feltstudie kan bidrage med bl.a. to nye perspektiver: et non-verbalt aspekt til studiet om interreligiøs dialog og forskning om radikaliserings og minoriteters reaktioner på diskrimination. Både inden for religionsvidenskaben, kulturstudier og teologien er der en del forskning om interreligiøs dialog – heriblandt

12. Mødet startede kl. 19 og sluttede ca. kl. 21.

Galals om interreligiøs dialog som et overgangsritual (Galal 2015) og Anna Körs' antologi *Religious Diversity and Interreligious Dialogue*, som indeholder både teologiske og samfundsfaglige artikler om interreligiøs dialog (Körs et al. 2020). Også i FN er der fokus på religionsdialog som løsningen på religiøse splittelse (un.org). Fællestrækkene for begge er, at de fokuserer på verbal dialog og religiøse autoriteter eller eliter som aktører. Dette feltstudie er et eksempel på, hvordan interreligiøs dialog, kommunikation og samvær kan se ud, når det praktiseres af lægfolk og nonverbalt. MuJu, Islamisk-Kristent Studiecenter og Goldschmidts Musikakademi kan ses som en ny organiseret religionsform, hvor det interreligiøse dyrkes gennem en *bricolage* af ord og æstetiske udtryksformer. De og dette feltstudie kan bidrage med et nyt perspektiv på religiøs forandring.

Konklusion

Grupperne Islamisk-Kristent Studiecenter, Goldschmidts Musikakademi og MuJu kan forstås som eksempler på en ny religionsform, som organiseres omkring interreligiøsitet, trods og arbejdet om at fremme sameksistens. Gennem interviews med de initiativtagende aktører ser vi, at der er et mønster i, at oplevelser med diskrimination, religiøs profilering og splittelse skaber en følelse af trods, som motiverer til en modstand (*resistance*), hvoraf grupperne opstår. Modstanden er en drivkraft i den religiøse forandring, som grupperne er et udtryk for. Det understreger, at religiøse grupper reagerer på tendenser og begivenheder i samfundet og skaber religiøse, æstetiske og til dels aktivistiske projekter og organiserede fællesskaber. Feltstudiet viser også, hvordan nonverbale sanselige og verbale dialogbaserede kommunikationsstrategier bruges og skaber forskellige muligheder og effekt i arbejdet med interreligiøse relationer.

References

- Ahmed, Sara. 2010a. *The Promise of Happiness*. Duke University Press.
- Ahmed, Sara. 2010b. "Happy Objects." I M. Gregg & G. Seigworth (red.), *The Affect Theory Reader*, s. 29-51. Duke University Press.
- Ahmed, Shamila. 2016. *The 'War on Terror', State Crime & Radicalization. A Constitutive Theory of Radicalization*. Palgrave Macmillan.
- Ammerman, Nancy T. 2020. "Rethinking Religion: Toward a Practice Approach". *American Journal of Sociology* 126 (1): 6-51.
- Ammerman, Nancy T. 2021. *Studying Lived Religion: Contexts and Practices*. New York: New York University Press.
- Fenger-Grøndahl, Malene. 2021. "Islamisk-kristent center fylder 25 år." *Kristeligt Dagblad*, 26. august.
- Galal, Lise Paulsen. 2015. "Dialogens arrangement: Når muslimer og kristne mødes."
- Tidsskrift for Islamforskning* 9(2): 48-67.
- Goldschmidt, Henrik og Daniel Øhrstrøm. 2019. *Manden, der ville reparere verden med musik: et portræt af Henrik Goldschmidt*. København: Kristeligt Dagblads Forlag.
- Jacobsen, Brian Arly, Pernille Friis Jensen, Kirstine Sinclair og Niels Valdemar Vinding. 2023. "Lived Institutions in the Study of Islam." I Hughes, Aaron W. og Abbas Aghdassi (red.), *New Methodological Perspectives in Islamic Studies*, s. 184-212. BRILL.
- Körs, Anna, Wolfram Weisse og Jean-Paul Willaime (red.). 2020. *Religious Diversity and Interreligious Dialogue*. Cham: Springer International Publishing.
- McGuire, Meredith B. 2008. *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*. New York: Oxford University Press.
- Stevcevski, Goran. 2007. "A/62/533: Declaration for Promoting Dialogue And Mutual Understanding among Religions and Civilizations." <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/No7/617/92/PDF/No761792.pdf?OpenElement>. Hentet d.: 19.12.2023
- Stoller, Paul. 1989. "Introduction: A return to the senses." I *The Taste of Ethnographic things. The senses in Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Internetsider:

- goldschmidts.dk. *Værdigrundlag*. Hentet d. 19.12.2023.
- ikstudiecenter.com. *Præsentation*. Hentet d. 19.12.2023
- muju.dk. *Muju og Co Danmark*. Hentet d. 19.12.2023.
- ordnet.dk. *Sameksistens*. Hentet d. 19.12.2023.
- UMBCtube. 2019. *Sara Ahmed: Dresher Conversations* [Video]. Youtube.com. <https://www.youtube.com/watch?v=zadqi8PnoOo>. Hentet d. 19.12.2023.
- un.org. *International Day of Living Together in Peace, 16 May*. Hentet d. 19.12.2023.